СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКИЙ РАЙОН

ГОРЕ НЕ ОБМИНУЛО ЖОДНОЇ ОСЕЛІ

Напередодні Великої Вітчизняної війни Старокостянтинівщина в адміністративно-територіальному поділі була сформована як окремий район. Більшість населення займалася сільськогосподарським виробництвом, головним напрямком якого залишалися рільництво і тваринництво. Осередком промислового виробництва був цукровий завод. Згодом побудували цегельний, маслоробний заводи. Почали діяти трикотажна артіль, райпромкомбінат, невелика електростанція, АТС. Набирали розвитку і кооперативні торговельні підприємства. Поліпшувався побут, зростала культура населення. Селяни мали можливість розширювати індивідуальне будівництво, впорядковувати власне житло. У Воронківцях, Григорівці, Великому Чернятині, Новому Місті з'явилися тротуари, на центральній вулиці Старокостянтинова виросли 3-4-поверхові будинки. Телефонна мережа зв'язувала райцентр з більшістю сільських рад, колгоспів і радгоспів. Багато сіл було радіофіковано. Виходила місцева газета "Комуна".

Швидкими темпами розвивалась народна освіта, охорона здоров'я. Трудящих обслуговувала районна лікарня на 75 ліжок, аптека, поліклініка, дитяча консультація. На початку 1941 року в місті працювало 10 шкіл, у тому числі 5 середніх, у яких навчалося близько 4 тисяч учнів. У дев'яти селах були середні, в 20 — семирічні, в 27 — початкові школи, у Новоселиці — сільськогосподарський технікум, у Старокостянтинові — школа для підготовки медсестер. Розширювалася мережа культосвітніх установ. Побудовано кінотеатр, відкрито Будинок культури, бібліотеки для дорослих та юнацтва, функціонував історико-краєзнавчий музей.

Отже, після виснажливих років громадянської війни, колективізації, смертоносного голоду 1932-1933 років та політичних репресій населення району входило в русло нормального життя, прагнуло миру і спокою. Однак 22 червня 1941 року для жителів району стало рубежем між спокоєм і тривогою, між довоєнним і воєнним життям.

Дислокований у місті військовий гарнізон того ж дня був піднятий по тривозі, а вже 24 червня фашистські літаки скидали бомби на його казарми. У місті і на шляхах з'явилися перші біженці.

Місцева влада організовувала відсіч ворогу: формувалися винищувальні батальйони, у колгоспах, на підприємствах створювалися групи по боротьбі зі шпигунами та диверсантами, сторожові пости для охорони урожаю і колгоспної власності. Населення залучалося до спорудження протитанкових загорож.

На підступах до Старокостянтинова схрестили вогонь воїни 80-ї стрілецької дивізії генерала Прохорова і окремі частини 6-ї німецької армії генерал-фельдмаршала фон Рейхенау. Радянські воїни мужньо обороняли місто, але, незважаючи на жорстокий опір, Червоній Армії довелося відступити, залишаючи ворогові село за селом. До 12 липня 1941 року Старокостянтинівський район фашисти окупували.

Жителі Старокостянтинівщини свято вірили в непереможність Червоної Армії, в те, що фашистську навалу буде зупинено і настане мирне життя. Жителька села Сербинівка Ганна Павлівна Шемет згадує, як по закінченні школи, в червні 1941 року, її прийняли на посаду секретаря-друкарки в острополі́ський райком партії (нині район у складі Старокостянтинівського). А вже через тиждень — війна. В райкомі їй наказали вантажити документи в автомашину і їхати до Любара. Оскільки вона була у ситцевому платтячку і парусинових тапочках, то запитала, чи брати з собою якусь одежу. Їй порекомендували не панікувати, мовляв, відвеземо документи до Любара, ворога буде зупинено, а через тиждень-два

повернемося до Острополя. Та в тому платтячку довелось іти аж до Кубані...

Окупаційні власті з перших днів свого "господарювання" в Старокостянтинові робили все, щоб настрахати людей.

Уже в другій половині 1941 року в районі теперішнього ринку фашисти відкрили єврейське гетто, а у північно-західній частині міста — концтабір для військовополонених і радянських активістів. У селах тим часом встановлювали суворий облік сільськогосподарських продуктів, непомірні збори і податки. На так званих загальних дворах і селянських господарствах забороняли забій худоби і свиней в особистих цілях, продаж молока. Базари розганялись. Представники окупаційної влади (особливо взимку) ходили по хатах, конфісковували теплі речі, населення виганяли на розчищення від снігу залізниці та шосейних доріг.

Особливу жорстокість проявляли окупанти до військовополонених. У 1942 році бранців розмістили в одній з казарм військового містечка, обнесеній колючим дротом. Змушували до непосильної фізичної праці, годували "баландою". Через відсутність будь-якого медичного обслуговування, в антисанітарії поширилися інфекційні хвороби. Наприкінці 1942 року спалахнула епідемія тифу, якого гітлерівці дуже боялися. Тому хворих зігнали в одну казарму, облили її бензином і запалили. У страшних муках тут загинуло понад 800 військовополонених. Обгорілі трупи вивезли в різні місця і таємно закопали. За роки війни у цьому концтаборі загинуло від голоду, хвороб і розстріляно близько 3300 чоловік.

Згідно перепису населення, який провела окупаційна влада в кінці 1941 року, в районі проживало 5813 чоловік єврейського населення, в тому числі майже 4 тисячі у місті Старокостянтинові. Незабаром розпочалося масове знищення євреїв.

Дику розправу вчинено у травні 1942 року. Неподалік від теперішнього елеватора за наказом німців військовополонені викопали глибоку траншею. Сюди пригнали велику групу євреїв, а також військовополонених, циганів, українців, росіян і всіх їх стратили. За свідченням очевидців ще декілька днів після цієї жахливої події на поверхню могили просочувалася людська кров. Дещо пізніше до 4-х тисяч жінок, дітей і стариків було розстріляно у протитанкових ровах. Жертв колоною пригнали на подвір'я новоміського колгоспу і наказали роздягтися догола, потім партіями по 100—150 чоловік підводили до ровів і розстрілювали. У місцині в напрямку на Полонне було розстріляно дітей-калік віком від 1 до 12 років з дитячого будинку. Під моторошні крики та благання кати прямо з машини кидали маленьких дітей у протитанковий рів і розстрілювали. Розстріл мирних громадян проводився і на території в'язниці. Після окупації тут було виявлено 13 могил різного розміру.

Встановлено 4500 імен загиблих жителів єврейської національності міста і району, які розстріляні у 1942 році. Разом з батьками загинуло 1520 дітей, серед них 60 немовлят віком від шести місяців до року. До Книги Скорботи внесено імена загиблих 35 вчителів, 17 лікарів, 9 рабинів — переважно літніх людей, а Рахману Хаїму Лейбовичу було 96 років.

Жорстокі катування і смерть чекали на мирних громадян за найменшу підозру у зв'язках з партизанами. За звинуваченнями в допомозі партизанам сім підпільників разом з сім'ями були спалені в 1942 році в селі Пеньки. Всю сім'ю партизана Костюка Івана живцем спалено в селі Дубина. Така ж доля спіткала жителів невеличкої Андронівки. За звинуваченням у допомозі партизанам морозного ранку 1943 року фашисти тут спалили 14 хат із 40, розстріляли 67 жителів, з них — 17 дітей віком до 13 років. Під час облави на партизанів у лютому 1943 року в калинівському лісі застрелені Осадчук Петро Григорович, Шаталов Микола Семенович, Петриченко Порфир Денисович, Мазур Ярина Тодосівна, Дяк Федір Якович, які збирали хмиз. В Андронівці окупанти розстріляли сім'ї Козак Л.І., Дзекан С.С., Мельник П.А., у яких було по п'ятеро дітей, а у сім'ї Зарубського Ф.Ф. — шестеро.